

Світлана Репетій
Київ

У статті звернено увагу на духовний розвиток дитини, як необхідної умови її особистісного зростання, розкриття і реалізації власного творчого потенціалу, формування ціннісних орієнтацій. Розкрито значення мистецтва, зокрема музичного, у розвитку внутрішніх якостей людини. Визначено бачення автором засобів духовно-естетичного розвитку майбутніх спеціалістів-педагогів.

Ключові слова: духовність, духовний розвиток дитини, мистецтво, музичне мистецтво.

Глобальна криза сьогодення охопила всі сфери життєдіяльності людини. Особливо кризові явища негативно впливають на молодь, яка гостро відчуває соціальну незахищеність, неможливість повної реалізації свого творчого потенціалу, не розуміє сенсу свого існування.

У дослідженнях сучасних науковців зазначається, що найстрашніша криза – духовна, оскільки «стреси, стани тривоги, які охопили людей, викликають невпевненість в собі, цинізм, що спричинює до найнесподіваніших зсувів в акцентах як індивідуальної, так і групової поведінки» [13, 4].

Історичні факти свідчать: основою процвітання, могутності чи занепаду держав і цілих імперій є рівень духовного розвитку людини.

Проблема духовності цікавила ще античних філософів: Анаксимена, Аристотеля, Гіппаса, Епікура, Зенона Китійського, Піфагора, Платона, Сократа, Хрисіппа та інших. Сутність цієї проблеми не втратила актуальності і в наш час: «...розв'язання проблеми оновлення, розвитку духовності особистості у сучасному світі – це мало не головна умова подальшого виживання й розвитку людства» [1, 74].

Сьогодні існує декілька варіантів трактування поняття «духовність». Деякі вчені пов'язують його з рівнем розвитку інтелектуальності, свідомості особистості. Дехто – розглядає духовність як активне виробництво та споживання духовних цінностей. Деякі з науковців дефініцію духовність ототожнюють з моральністю, відповідальністю. Низка вчених вважає, що духовність особистості визначається її ціннісними орієнтаціями.

А. Соколов у своїй монографії визначає духовність як міру представленості духовних потреб у споживчо-мотиваційній сфері суб'єкта. Ступінь представленості потреб, на думку вченого, характеризується, по-перше, спонукальною силою (привабливістю) саме духовних, а не матеріальних цінностей у якості мотивуючої активності, по-друге, спрямованістю ціннісних орієнтацій на яку-небудь одну духовну чи матеріальну цінність, або на гармонійне поєднання різних цінностей. Виходячи із прийнятого розуміння духовності, А. Соколовим побудована типізація особистостей:

ЛБ – «Людина біологічна» – з примітивною духовністю, що деградувала до біологічного стану особини;

МК – «Людина масової культури» – ординарна особистість з бідною духовністю, яка є споживачем масової культури;

ДД – «Людина спеціалізована» – з однобічно розвиненою, деформованою духовністю. В залежності від ціннісних орієнтацій представники типу ДД поділяються на два класи: раціоналісти та ірраціоналісти. До «раціональної однобічності» автор відносить учених, інженерів, педагогів, філософів, для яких ідеалом є об'єктивна, логічно обґрунтована, підтверджена практикою Істина. «Ірраціональною однобічністю» відрізняються священнослужителі, художники, музиканти, філософи, які в пошуках Істини і Краси, схильні до віри, фантазії, інтуїції, осяяння;

АД – «Аристократи духу» – це людина із складною (багатою) духовністю, якій властива різнобічність духовних інтересів, захоплень, відкритість до матеріальних і духовних цінностей [11].

Г. Сковорода зазначав, що зародки духовності людина має від народження у своєму серці, але їх потрібно дбайливо розвивати через усвідомлення своєї істинно духовної природи та призначення у світі. Тому вчений-філософ стверджував, що людина

народжується двічі: фізично і духовно. Духовне народження, на думку Г. Сковороди, є істинним, тому що людина досягає «божественне у собі». Отже, духовний потенціал і своє призначення у світі людина має від народження.

Закладені з дитинства духовні ціннісні орієнтації, що розвиваються протягом життя, сприяють розвитку досконалості людини. Для духовно спрямованої особистості властивими є такі якості як мудрість, чесність, здатність прийти на допомогу, бажання самореалізації, створювати прекрасне. Через розширення свідомості такі особистості прагнуть до гармонії та єдності з буттям (Всесвітом).

Видатний вітчизняний вчений, академік В. Вернадський вбачав у людині сутність Всесвіту, головну цінність світобудови. Вчений вважав, що під впливом наукової думки і людської праці біосфера перетворюється в новий стан – ноосферу. Духовність В. Вернадський розглядав як включення людини в ноосферу на основі колективної енергії, що перебуває за окремим людським тілом і справляє безпосередній вплив на долю суспільства, та поведінку окремих особистостей.

Ідеї В. Вернадського знайшли відгук у працях доктора технічних наук, академіка В. Пликіна, який розглядає людину як інформаційно-енергетичну систему. Причому дух і душа являють собою «систему тонких енергій», яка за законом збереження енергії «буде існувати завжди, поки існуватиме Всесвіт». За В. Пликіном духовність – це «постійне вдосконалення духу людського до такого піднесеного стану, коли сутність людини не в змозі творити зло, коли ця людина буде випромінювати тільки тепло, коли в ній сформується тільки братерське ставлення до всього суцього на Землі, коли в людини прокинеться істинна любов до своєї планети, як до матері, коли людина зрозуміє, що вона – частина єдиного живого організму, який називається Всесвіт» [7, 22]. Таким чином, для розвитку духовності людина повинна усвідомити, що вона, як і всі інші, є частиною Всесвіту, і, завдаючи болю іншим завдає його собі.

Сучасні вітчизняні філософи В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко вважають, що духовне становлення особистості відбувається через розвиток в людині органічної єдності віри, надії, любові. Л. Вербицька, Е. Помиткін, О. Сухомлинська вбачають розвиток духовності особистості у повсякденній реалізації ідеалів Краси, Добра та Істини.

На думку Е. Помиткіна, духовність – це специфічно людська якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття і обумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, спрямовує особистість до пізнання і самопізнання, творчості, самовдосконалення та гуманістичної поведінки. Провідну роль у розвитку духовності, як зазначає вчений, відіграють ідеали Краси, Добра, та Істини. Прагнення до ідеалів Краси знаходить прояв у стійкому бажанні сприймати та створювати прекрасне, інтересі до проявів краси у творах мистецтва, у природі, в людській особистості, схильності до відшукання прекрасного у явищах світу, характері людей, почутті захвату, «співзвуччі» з прекрасним [8].

Учені О. Олексюк, О. Отич, Г. Побережна, Ж. Юзвак та інші вважають, що найбільший вплив на розвиток духовності особистості здійснюється засобами мистецтва.

Мистецтво – це творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність. Мистецтво відтворює життя в його цілісності, щоб продовжити, розширити, поглибити реальний життєвий досвід людини. Музичне мистецтво – це особлива форма відображення дійсності, в якій важливу роль відіграють почуттєва та емоційна сфери.

Композитор, піаніст і письменник ХХ ст. М. Скотт зауважує, що сприйняття акордової гармонійної музики сприяє гармонізації розуму і емоцій. Причому музики не будь-яких композиторів, а «високих», оскільки поєднання духовних чеснот багатоголосся їх музики спонукає слухачів мислити більш духовно завдяки впливу такої музики на вищу емоційну природу людини.

Під «високими» композиторами автор розуміє одухотворених митців, музика яких зазнала випробування часом, поповнила золотий фонд світового мистецтва і стала класичною. До такої музики відносяться твори І. Баха, В. Моцарта, Л. Бетховена, Й. Гайдна, Г. Генделя, М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, П. Чайковського, Ф. Шуберта та інших композиторів, народна музика та духовні пісенспіви.

Г. Побережна, Т. Щериця вважають, що у сприйнятті музичних образів бере участь не тільки слух, а й мислення загалом, що використовує досвід усіх почуттів: «Музика ... не лише збуджує емоційний поверховий шар душі, а й змушує занурюватися в особливий

надособистісний стан і не просто проживати під музику свої індивідуальні настрої, а замислюватися над вічним питанням буття, відчувати себе часткою Всесвіту, відчувати в собі пробудження його великої таємниці» [9, 17]. Таким чином при сприйнятті музичного мистецтва розвивається не тільки емоційно-почуттєва сфера, а й активізується інтелектуальна діяльність, розширюється свідомість особистості.

Л. Виготський важливого значення надавав мистецтву, зокрема музиці в естетичному вихованні людини. Вчений вважав, що внутрішні перетворення, які виникають при сприйнятті мистецтва, це «організація нашої поведінки на майбутнє» [4, 327]. Отже, внутрішні зміни, що можуть виникнути через сприйняття музики, впливатимуть на зовнішню поведінку людини.

У процесі пізнання мистецтва, на думку О. Рудницької, відтворюється «особлива активізація свідомості». Це пов'язано з тим, що твір виступає і відтворенням дійсності, і вираженням авторського естетичного ставлення до зображуваного [10, 53].

О. Отич, підкреслюючи значення естетичної функції мистецтва, зазначає, що вона спрямована на пробудження й розвиток в людині естетичного, емоційно-ціннісного ставлення до оточуючої дійсності. Вчена вважає, що сутність мистецтва полягає у формуванні творчого духу та ціннісних орієнтацій людини [6]. Отже, сприйняття дітьми високодуховних творів сприятиме розвитку в них духовних ціннісних орієнтацій.

Зазначимо, що для застосування мистецтва як засобу розвитку духовності особистості дитини педагога повинні мати високий рівень компетентності у зазначеній галузі.

Ми погоджуємось із вченими В. Кудрявцевою, Л. Набокою, Л. Нечепоренко, які вважають, що розвиток духовності педагога відбувається через підвищення рівня духовно-естетичної культури – системи світоглядних уявлень і переконань, які реалізуються у ставленні до інших людей, до себе і оточуючого світу.

Високий рівень духовно-естетичної культури педагога характеризується сприйняттям світу з позиції Краси. Такі вчителі, вихователі вміють побачити красу в кожній дитині і розвивають своїх вихованців до рівня світлоносної, променистої особистості засобами мистецтва.

На нашу думку, з метою розвитку духовно-естетичної культури майбутніх педагогів потрібно залучати студентів педагогічних закладів до сприйняття високодуховної класичної, народної музики. Як зазначає С. Науменко, природа музичного мистецтва пов'язана як з трудовим, так і з духовним життям народу. У зв'язку з цим існує національний «музичний генотип», який учена умовно розглядає як сукупність спадкових музичних структур і засобів, які поколіннями передавалися в народі. А оскільки зміст музики як виду мистецтва становлять людські емоції, настрої і почуття, то музичні виражальні засоби (ритм, лад, гармонія тощо) є похідними від них [5, 3]. Тому через сприйняття національної музики, особливо музичного фольклору (пісенної, танцювальної та інструментальної творчості народу), можна відчутти свою приналежність до певної етнографічної групи населення. Сприйняття української народної музики, фольклору сприятиме розвитку національного почуття, відчуття себе українцем. За висловом С. Грици, фольклор – це «неперервний розвиток людського мислення, мови, мистецтва від верхнього палеоліту до сучасності» [3, 118]. У процесі художньої діяльності, а саме – вивченні і сприйнятті фольклору, формується світогляд людини, її спрямованість, ставлення до суспільства людей, дійсності, до самої себе. Таким чином у людини виховується любов до свого народу, патріотичні почуття.

При вивченні українського мистецтва та творчості народів світу, стає зрозумілим, що в основі різноманітних художніх явищ лежать єдині для всього людства духовні уявлення, духовні цінності. У творчості всіх народів оспівано красу вірної любові материнства, мудрості, старості [13]. Відомо, що народна музична творчість є однією із підвалин класичної музики, тому при сприйнятті музичних творів композиторів світу майбутній спеціаліст відчуває себе представником не тільки певної національної спільноти, країни, а й усього людства, а при сприйнятті духовної музики – часткою Всесвіту.

Сприйняття музичного мистецтва – це процес взаємодії свідомого і несвідомого компонентів психіки. Торкаючись емоцій і почуттів, воно залучає до дії всі сфери особистості: морально-естетичну, інтелектуальну, творчу тощо. Мистецтво впливає на свідомість і підсвідомість людини, її установки і ціннісні орієнтації, переконання і мотиви

поведінки, творчу активність і професійну діяльність. У цьому процесі воно інтерналізується, проникає до внутрішнього світу особистості та взаємодіє з її життєвим і художнім досвідом, з глибинними підвалинами «Я» людини [6]. У процесі слухання музики свідомо діяльність мозку спрямована на «об'єкти високого інформаційного рівня» (музичні фрази, художні образи, інтонаційні лінії розвитку музичного матеріалу тощо), і одночасно звертається до галузі підсвідомого для пошуку «аналогів» того, що є суттю свідомого аналізу. Якщо такі «аналогії» знаходяться достатньо швидко, свідомість частіше задовольняється «шаблонним» відображенням або схожою інтерпретацією нового матеріалу. Таке сприйняття музики є пасивним, оскільки функція мислення обмежується «пізнанням». Якщо при сприйнятті музики генетично закладений у свідомість досвід є недостатнім, свідоме мислення намагається створювати художньо-образні моделі на основі інтонаційного звукового матеріалу. Людина, що так сприймає музику, стає співтворцем «унікального» індивідуально сприйнятого і трактованого музичного мистецтва [12].

Сприйняття класичної високодуховної музики потребує певних душевних сил, зосередження, що є схожим на медитацію, під якою розуміється інтенсивне проникнення в глибину розуму, занурювання розумом у предмет, ідею, що досягається завдяки зосередженню на одному об'єкті й усуненні всіх факторів, що розпорошують увагу. У стані медитації людина може здійснити глибоку рефлексію свого внутрішнього стану.

Сприйняття такої музики вимагає від слухача певного досвіду і підготовленості, оскільки вона здатна не лише збуджувати емоційний поверхневий шар душі, а й змушує занурюватися в особливий надособистісний стан і не просто проживати свої індивідуальні настрої, а й замислюватися над вічними питаннями буття, відчувати себе часткою Всесвіту, відчувати пробудження в собі його великої таємниці. Така музика неминуче приводить до внутрішнього споглядання, змушує душу зустрітися зі споконвічними істинами Світла і Добра, відчуті їхню велич і силу [9]. Таким чином, майбутні спеціалісти навчаються пізнавати себе, Всесвіт. У них розвиваються художні смаки, естетичні судження, духовні потреби.

Отже, через красу музичного мистецтва майбутній педагог навчатиме дітей відчувати красу в усьому сутньому і долучатися до Краси як такої, через пізнання музики пізнавати себе, навколишній світ, відчуті себе та інших частиною Всесвіту, а всіх живих істот – причетними до нього, що зумовлює відповідного ставлення до всього оточуючого.

Неперевершене значення для розвитку духовно-естетичної культури майбутніх педагогів має участь їх у хоровому співі. Г. Ващенко зазначав: «У пісні музика об'єднується зі словом, і коли слово в першу чергу діє на свідомість людини, викликає у неї думки й уявлення, то музика, найперше, діє на почуття, і вплив її доходить до глибини підсвідомого. Коли ж музика й слово об'єднуються в пісні, то вони охоплюють своїм впливом всю істоту людини» [2, 120]. Виконуючи музичні твори, студенти разом з керівником беруть участь у творінні світу. Якісно виконані твори, сповненні глибиною почуттів, що йдуть із серця, впливають на якість ноосфери планети (за В. Вернадським), трансформують негативну енергію на позитивну. В єдиному потоці сприйняття і виконання музичних творів виконавці відчують, що всі люди на планеті єдині, і водночас кожен з них є окремою часткою, яка здійснює свій внесок у розвиток Всесвіту, відчуває відповідальність за себе й іншого. Так, думки і почуття, закладені у зміст музичного твору, викликають в учасників виконавчої дії співпереживання – особливу форму емпатії–переживання суб'єктом тих же емоційних станів, які переживає інша людина, через ототожнення з нею, що сприяє створенню доброзичливих, гармонійних взаємовідносин. Підтвердження цих думок знаходимо у працях Ю. Приходько, яка зазначає, що орієнтація дитини на загальний результат стимулює взаємовідносини співпраці, та на їх основі позитивне емоційне ставлення до ровесників як співучасників діяльності.

Таким чином, розвиток духовності, ціннісних орієнтацій засобами мистецтва, зміцнення внутрішнього духовного стрижня з дитинства дозволить людині знайти своє призначення в житті, розсудливо, з розумінням вирішувати проблемні ситуації, доброзичливо ставитись один до одного, гармонійно розвиватись, удосконалюватись і допомагати іншим у становленні своєї особистості.

Література:

1. Баранівський В. Ф. Проблеми духовності особистості в сучасному українському суспільстві / В. Ф. Баранівський // Духовність і художньо-естетична культура: аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників : міжвідомчий наук. зб. / [керівники авторського колективу: А. І. Комарова, Ю. П. Богуцький, О. С. Тимошенко, М. І. Чемберджі, В. Г. Чернець]. – К. : Науково-дослідний інститут «Проблеми людини» – 1999. – Т. 14. – С. 68-79.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків / Григорій Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник – 1994. – Т. 1 – 191 с.
3. Вертій О. Дослідження першоджерел поетичної творчості / Олександр Вертій // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 4. – С. 120-180.
4. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – Ростов-на-Дону : Феникс – 1998. – 480 с.
5. Науменко С. І. Психологія музичності та її формування у молодших школярів: навч. посіб. / Світлана Іванівна Науменко. – К. : КДПІ, 1993. – 160 с.
6. Отич О. М. Мистецтво у гармонійному розвитку особистості професіонала / О. М. Отич // Творчість у контексті розвитку людини: матеріали Міжнародної наукової конференції; у 3-х ч. – К., 2003. – Ч. 2. – С. 33-35.
7. Плыкин В. Д. «В начале было слово...» или След на воде / В. Д. Плыкин. – Ижевск : Удм. Ун-т – 1995. – 43 с.
8. Помиткін Е. О. Ідеали Краси, Добра та Істини у розвитку духовності майбутнього професіонала / Е. О. Помиткін // Педагогічний процес: теорія і практика: збірник наукових праць. – К. : «ЕКМО» – 2003. – Вип. 2. – С. 267-276.
9. Побережна Г. І. Загальна теорія музики: підруч. / Г. І. Побережна, Т. В. Щериця. – К. : Вища школа, 2004. – 303 с.
10. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посіб. / Оксана Петрівна Рудницька. – К. : ІЗМН, 1998. – 248 с.
11. Соколов А. В. Феномен социально-культурной деятельности / А. В. Соколов. – СПб. : СПбГУП – 2003. – 204 с.
12. Таганов О. М. Особливості психологічного сприйняття звукового простору музичних творів: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / О. М. Таганов. – К., 2006. – 239 с.
13. Юзвак Ж. М. Естетичні фактори духовного розвитку особистості / Ж. М. Юзвак. – К. : Знання, 1999. – 115 с.

В статтє обрацено внимание на духовное развитие ребенка, как необходимого условия его личностного роста, раскрытия и реализации своего творческого потенциала, формирования ценностных ориентаций. Раскрыто значение искусства, в частности музыкального, в развитии внутренних качеств человека. Определено видение автором средств духовно-эстетического развития будущих специалистов-педагогов.

Ключевые слова: духовность, духовное развитие ребенка, искусство, музыкальное искусство.

In this paper the attention is paid to child's spiritual development as a necessary condition of personal growth, revelation and realization his/her creative potential, the formation of values. The paper throws light on significance of art, including music, for the development of inner qualities of person. The author of the paper also defines his own view on means of spiritual and aesthetic development of future professional teachers.

Key words: spirituality, spiritual development, art, musical art.